

Frankfurt Okulu ve Eleştirisi, (The Frankfurt School and Its Critics), Thomas Burton Bottomore, Say Yayınları, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, 2016, 2. Baskı, 128 sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Tamer Yıldırım¹

Genel olarak yazar, bu eserde bize Frankfurt Okulu'nun doğuşunun ve çöküşünün ana özelliklerini ve aynı zamanda 'Eleştirel Kuram'ın belli başlı önderlerinin bazı bakımlardan tartışmalı olacak eleştirel bir değerlendirmesini sunmaktadır. Thomas Burton Bottomore, Frankfurt Okulu'nun tutarlı bir Marksçı toplum kuramı paradigması oluşturmada başarısız olduğunu, felsefi düşünme düzeyinden tarih ve ampirik olguları incelemeyi reddetmelerinden dolayı sorunlu olduklarını ifade etmeye çalışmaktadır. Eser, Peter Hamilton tarafından yazılan "Editörün Önsözü" (s. 7-10) ile başlamaktadır ve burada Hamilton, Bottomore'un Frankfurt Okulu'nun hem Marksist açıklamalar hem de toplumbilim açıklamalarını kısır olarak görmesine rağmen bu durumun Okul'un insanların ilgisini çekmesini engellemediğini belirtmektedir.

Bottomore'un eleştirileri tarihsel olarak ele alındığında haklı olduğunun söylememiz mümkün değildir zira Okul başlangıçta Marksist bir temelde iken daha sonra ayrı bir düşünce okulu biçimini aldı ve bu durum özellikle sürgün döneminde gerçekleşti. Yani şartlar ve dönemin değişmesi ister istemez düşünsel anlamda değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Eserin "Giriş" kısmında (s. 11-16) genel olarak Okul'un oluşumu ve önemli üyeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bottomore'a göre özellikle Theodor W. Adorno'nun 1969, Marx Horkheimer'in 1973'teki ölümleriyle birlikte artık bir Okul olarak var olmaktan hükmen uzaklaşmış, son yıllarda köken olarak kendisini etkileyen Marksizm'den radikal bir biçimde kopmuştur. Buna rağmen Frankfurt Okulu'nun bazı merkezi kavramları birçok

sosyal bilimcinin yapıtlarına girmiş, modern kapitalizm teorilerinin yeniden ortaya konulan biçimlerinde ve toplumsal bilginin şartlarının yeni eleştirisinde, özgün bir şekilde okulun son dönem temsilcilerinden J. Habermas da dâhil olmak üzere geliştirilmiştir. Yani Okul'un kendisini düşünsel olarak farklı bazı ilkelerle devam ettirmesi gibi bir durum söz konusudur.

Eserin 1. bölümü olan "Okulun Oluşumu" (17-32)'da Okul'un ilk dönemi hakkında bilgi verilmiştir. Enstitü bu dönemde Almanya'da Nazizm'in yükselişiyle birlikte iki özgül sorun üzerinde yoğunlaştı: Otorite ve anti-semitizme ilişkin kişilik özellikleri. Devamında Horkheimer, Enstitü'nün yöneticisi oluşuyla birlikte Almanya'da işçilerin tutumlarıyla ilgili ampirik bir çalışma başlamıştı. Sürgünlük döneminde ampirik araştırma ve eleştirel teori arasındaki ilişki sorunu çok daha açık bir biçimde görüldü. Fakat Adorno'nun sonradan yaptıkları, yalnızca çok daha tam bir şekilde ampirik araştırmayla bir bilim adamı olarak Amerika'daki tecrübeleri hakkındaki düşüncelerinde ve pozitivism tartışmasına katkılarında olmak üzere açığa çıktı. Bununla birlikte bu çalışmalar izleyen döneme aittir yani Frankfurt Okulu'nun altın çağıdır. Pozitivism eleştirisi, ya da bilimciliğin, yeni bir egemenlik biçimi, geç kapitalist ya da daha geniş olarak, yirminci yüzyılın ileri endüstriyel toplumlarının niteliği olarak bilimsel ve teknolojik rasyonalitenin eleştirel bir belirlenimiyle karışmıştır. Diğer yanda ise, modern toplumda özellikle anti-semitizm biçiminde varolan irrasyonel inanç ve tavırların eleştiri ve çözümlemesi yer almaktadır. Oluşum ve sonraki dönemlerinde daha çok olmak üzere Frankfurt Okulu kendisini giderek Marx'ın

¹ Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, tyildirim@sakarya.edu.tr

teorisinden ve klasik Marksizm'den bu teorinin geniş bir kısmını ortadan kaldırarak ve bu teoriyle sistematik ve eleştirel herhangi bir karşılaşmaya girmeksizin ayırdı. 1950'de Frankfurt'a dönüşünden hemen sonra Enstitü, bütünüyle Horkheimer ve özellikle Adorno'nun düşünceleri tarafından belirlendi. Bu yeni formunda Enstitü iyi tanımlanmış bir düşünce, öncelikle de Adorno'nun kişisel önsel ilgileri olan bir estetik teori ve felsefe okulu karakteri kazandı. Zaten Adorno'nun düşüncesinde felsefe öncelikli bir yere sahiptir. Okul'un felsefi karakteri, Adorno'nun ampirik yöntemlerin kullanılmasını savunması ve sosyolojinin artık bir anlamın yorumlamasıyla araştırılacak bir kültürel bilim olarak değerlendirilmemesi gerektiğini iddia etmiş ve 1959'dan sonra da pozitivism eleştirisi çalışmalarının sürükleyici bir motifi olmuştur. Fakat Adorno'nun pozitivism eleştirisi son tahlilde bir çeşit kuşkuculuk olarak görülebilir.

Fakat görünen o ki, eleştirel teorisyenler tarafından pozitivism eleştirisine bağlanan büyük öneme rağmen, bu konu hakkındaki çalışmalarından açıkça ortaya çıkan birkaç şeyden biri de pozitivismin neyi içerdiğinin açık kavramsal yapıyla verilmeyişidir. Yani Pozitivizmi bir bilgi teorisi ve bir bilim felsefesi olarak eleştirirken, Frankfurt Okulu düşünürleri belirsiz ve değişken bir eleştiri nesnesi düşüncesiyle hareket ettiler.

İkinci bölüm olan "Eleştirel Kurama Doğru" (s. 33-70)'da Okul'un düşüncesinin özgün olan yanları eleştirel bir şekilde ele alınmaktadır. Bu dönemde (1950-60) Adorno'nun düşüncesi, Frankfurt Okulu'nun teorisine çeşitli ve önemli düzenlemeler katmıştır. Fakat Adorno'nun geç dönem felsefesi Frankfurt Okulu'nun çöküşünün başlangıcının sinyalini de vermiştir. Okul'un bilimciliği siyasal muhafazakârlık ve pasiflik birleştirmeleri konusunda ise, üyelerinin karşı-bilimciliğinin kendilerini giderek muhafazakâr nitelikler kazanan bir edilgenlikten kurtarmadığı da söylenebilir. Okul'un önde gelen üyelerinin hiçbirinin radikal siyasal bir harekette yer almadıkları, katkıda bulunmadıkları da inkâr edilemez bir

olaydır. Adorno ve Horkheimer kendilerini 1960'ların öğrenci hareketinden uzak tutmuşlardır. Bu düşünürlerin bazı metinlerinin, öğrenci hareketlerini cesaretlendirdikleri düşünülebilirse de Okul kendilerini her türlü çatışmanın üzerine koyan serbest-tavırlı entellektüelleri temsil eder hale gelmiştir. Bu konuda Okul'un kendine özgü bazı değerlendirmeleri etkilidir. Örneğin Adorno'nun bu konu üzerindeki düşüncesi parçalı ve çift anlamlıdır. Sınıf teorisi üzerine yazdığı çok erken Adorno "ezilenlerin kendilerini artık bir sınıf olarak hissetmediklerini iddia etmiştir. Bunun yerine sınıflı toplumun mutlak olarak açık doğası, içinde geliştiği kitle toplumu tarafından gizemleştirilmekte ve proletarya, Marx'ın teorisine karşı biçimde, toplumsal olarak iktidarsızlaşmaktadır." Bu bakış açısından, sınıf çatışması tarihin önceki dönemlerinin herhangi bir düzeyinde tarihin yönlendirici gücü olamaz ve sınıf çatışması her ne kılıkta olursa olsun "kitle toplumu"nun varlığına girdiği şekliyle aranmalıdır. Fakat 1960'lardaki bir denemisinde Adorno "günümüz batılı toplumları hala sınıflı toplumlardır; bu toplumlardaki çatışmalar herhangi bir zamanda bütüncü bir kargaşa içerisinde örgütlenmiş toplumu tahrip edebilir ve bun rasyonelleşmiş toplumlarda "kültür endüstrisi'nin etkisi altında insanların en içsel davranış örüntülerinde bile kendilerini, kendilerine yapılanlarla özdeşleştireceklerini iddia ederek bu ihtimali reddediyor gözükmektedir" demektedir. 1968 Alman Sosyoloji Konferansının açış bildirisinde tekrar, modern toplumların geç kapitalizm ya da endüstriyel toplum olarak nitelendirilmesi gerektiği konusunda Adorno, sınıfların hala varılmaktayken, işçi sınıfı bilincinin yokluğunu gözlemledikten sonra, Marx'ın bazı temel kavramlarını, artık değer, yoksullaşma, üretim ilişkileri üzerinde üretici güçlerin etkisi gibi, sorgulamaya devam ederek, sistem'in, yönlendiren konumunda olanlar da dâhil olmak üzere, teknolojik rasyonalitenin kişisel olmayan güçleri tarafından yönetilen toplumun bütün üyelerinden bağımsızlaştığı sonucunda

varan bir tez gelişmiştir. Ayrıca Frankfurt Okulu adeta ümitsiz bir dünya görüşüne sahip olduğu söylenebilir. Biçimsel bir anlamda, son döneminde modern Batı toplumunun bir çözümlemesinden kaynaklanan bu durum, özellikle Almanya’da baskın olan ve 19. yüzyılın sonundan itibaren yalnızca bir bilim teorisi olarak pozitivist muhalefet biçiminde değil, fakat bu sıfatla bilim ve teknolojiye karşı genel bir düşmanlıkla, bunların toplumsal ve kültürel doğurguları çerçevesinde ifade edilen daha geniş ve yürürlükteki bir toplumsal düşüncenin arka planına karşı da değerlendirilmiştir.

Bottomore’a göre Okul’un modern toplum eleştirisinin en dolu ve açık biçimde H. Marcuse’un *One Dimensional Man*’inde sergilenen modern toplumun doğasının çözümlenmesi üzerine temellenmektedir. Bu çözümlemenin göstermeyi amaçladığı şey kapitalist toplumdaki iki esas sınıfın, burjuvazi ve proletarya, etkili tarihsel özneler olarak kaybolduklarıdır. Bu nedenle bir taraftan başat bir sınıf olmayışı, bunun yerine kişisel olmayan bir güç tarafından gerçekleştirilen bir tahakkümün varlığı, diğer taraftan işçi sınıfının uyarıldığı ve pasifize edildiği için, muhalefet eden bir sınıfın yokluğu. Bu şekilde değerlendirildiği Marcuse’un diğer düşünürlerden bu anlamda ayrıldığı en önemli nokta kendisinde Marksist düşüncenin ilkelerinin daha yoğun bir şekilde kendisini göstermesidir. Burada parantez arası bir durum olarak şunu da belirtmemiz gerekir ki; Okul’un önemli isimlerinden biri olan Horkheimer hayatının sonunda eleştirel bir teorisyen olmayı bırakarak bir tür dinsel düşünceye yönelmiş hatta “teolojik bir öge içermeyen, benim kabul edebileceğim herhangi bir felsefe olduğuna inanmıyorum” demiştir.

Okul’un en önemli eleştirilerinden biri de ‘Kültür Endüstrisi’ düşüncesidir. Adorno ve Horkheimer konu ile ilgili değerlendirmelerinin bazı eksiklikleri vardır. Her şeyden önce bu değerlendirmenin diğer toplum tiplerindeki kültürel egemenliğin etkisiyle, kültür endüstrisinin etkisinin nasıl

ayrıştığını tam olarak kavramak güç olmaktadır. Sözelimi, kilise Ortaçağ Avrupa’sındaki kültür endüstrisi olarak değerlendirilebilir. Marx’ın ‘egemen sınıfın düşünceleri, her çağda egemen düşüncelerdir’. Burada sergilendiği şekliyle kültür endüstrisi tamamıyla bastırıcı bir etkiye mi sahiptir yoksa Adorno ve Horkheimer’in bu olguyu sert bir şekilde eleştirmeleri, hiç olmazsa kısmen Amerikan ticari radyo, tv. ve film endüstrisiyle karşılaşmalarıyla ortaya çıkan kültürel şokun bir sonucu olarak mı yorumlanmalıdır? Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Frankfurt Okulu olgun döneminde birbiriyle ilintili üç ögeyi sunmuştur. Sosyal bilimlerde pozitivist ya da bilimciliğin epistemolojik ve metodolojik bir eleştirisi, teknokratik-bürokratik yeni bir egemenlik biçiminin yaratılışında temel bir etmen olarak bilim ve teknolojinin ideolojik etkisine yönelik eleştirel bir tavır ve kültür endüstrisi ya da daha genel olarak tahakkümün kültürel boyutlarıyla bir ilgilenim. Bu farklı öğeler sadece Frankfurt Okulu’na özgü değildir; Birinci Dünya Savaşı’ndan 1960’lara kadar olan bütün dönemde Avrupa’da ortaya çıkan diğer toplumsal ve felsefi düşünce oluşumlarıyla yakından ilişkilidir.

3. bölüm “Çöküş ve Yenilenme”de (s. 71-92) genel olarak okulun gerilemesi ve Habermas’ın düşüncesinin genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Başta belirtildiği gibi Adorno ve Horkheimer’in ölümü ve 1970’lerin başındaki radikal öğrenci hareketlerinin çöküşüyle birlikte Frankfurt Okulu’nun tarihinde önemli bir dönem sona erdi. Bir anlamda Marksist düşüncenin bir biçimi olarak değerlendirilen Okul’un varlığı bitti, çünkü Marksizm’le ilişkisi giderek seyreilmekte ve siyasal hareketlerle herhangi bir bağı bulunmamaktaydı. Bu dönemde Okul, Marx’ın düşüncesini çok daha açık ve düşündürücü bir şekilde başlangıç noktaları olarak aldı ve görevlerini Marksist teorinin aşılmasında değil yeniden inşasında buldu. Bu anlamda Habermas aslında okuldan bir kopuş değildir. O, iletişimsel eylem teorisi sunuluşunda Adorno ve Horkheimer’in

araçsal akıl eleştirisini diğer düşüncelerinin yanında incelemiştir.

Sonuç bölümü “Eleştirinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi” (s. 93-112). Marksist düşünce temelinde Habermas ağırlıklı olarak bir değerlendirme yapılmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Bottomore, Okul’a yönelik eleştirilerini büyük ölçüde itiraz ederek geçiştirmiş gibidir. Kültür endüstrisi eleştirisinin dışında önemli diyebileceğimiz bir değerlendirme yok gibidir. Yani Bottomore kendi bakış açısına göre okulun başarısını ve başarısızlıklarını göstermeye çalışmış ve bu noktada bağlı olduğu Marksist damar her zaman kendisini göstermiştir. Oysa Okul’un görüşleri farklı şekillerde de değerlendirilebilir. Yazardan bu tür değerlendirmelerin yapılmasının bekleneyeği yerlerde “bu bizim konumuz değil” diyerek konu atlanmıştır.

Fakat şu unutulmamalıdır ki, Frankfurt Okulu düşünürlerinin sosyalizme seyrek olarak gönderme yaptıkları ve genellikle SSCB’yi eleştirirken bunun yerine radikal bir hareketin amacı olarak özgürleşimi yeğledikleri açıktır. Yani Eleştirel teorinin amacı toplumun dönüşümü ve insanın özgürleşimi olarak açığa çıkar. Belki de Okulu modern dönemde hala etkili kılan yön burasıdır.